

УДК:069(477.43/44) „18/19”

Жанна Касап
(Кам'янець-Подільський)

ВИТОКИ І СТАНОВЛЕННЯ МУЗЕЙНОЇ СПРАВИ НА ПОДІЛЛІ (СЕРЕДИНА ХІХ – ПОЧАТОК ХХ СТ.)

У статті йде мова про перипетії заснування Кам'янець-Подільського історичного музею у другій половині ХІХ ст.

Ключові слова: музей, колекція, експонати, давньосховище, збірки, товариство, Поділля, Кам'янець – Подільський, старожитності.

Сьогодні важко собі уявити розвинене суспільство без такої важливої структури, як музей. Музеї користуються повагою і любов'ю публіки. Їх відвідують мільйони людей, котрі бажають отримати знання і цікаво провести час. Тут оживають слова і картини. Музей – це не тільки сховище предметів, де вивчають історію, археологію, етнологію, мистецтво, природу, але й засіб просвіти. Вони є свого роду притягальною силою і сприяють підвищенню інтересу людей до регіону, в якому перебувають.

Розшукувати, збирати і придбавати старожитності, що мають культурну й історичну цінність, і належним чином захищати від руйнування часом, природою і людьми, щоб зберегти їх для майбутніх поколінь, – таке основне завдання кожного музею.

Серед малодосліджених питань регіональної історії України є музейна справа, яка в усі часи відігравала велику роль в культурному житті українців та інших етносів. Дослідники приділили певну увагу вивченню музейної справи, скажімо, на Волині¹, Черкащині², а от питання становлення і розвитку музейництва у Подільському регіоні обмежилось тільки розвідками Н.Козлової³, Л. Баженова⁴, С.Баженової⁵, Є.Мазурика⁶, В.Соловей⁷. Певний внесок у вивчення історії Кам'янець-Подільського історичного музею-заповідника було зроблено на науково-практичній конференції, присвяченій 100-річчю Кам'янець-Подільського історичного музею-заповідника⁸.

Метою даної статті є висвітлення джерел становлення музейної справи та заснування музейних закладів на Поділлі у середині ХІХ – на початку ХХ ст.

Загалом виникнення музеїв сягає у далеке минуле. Коли могутня для свого часу держава Київська Русь уклала вигідні для себе угоди з іншими країнами, зміцнювала широкі міжнародні зв'язки, будувала відомі всьому тодішньому світу міста з першими в Європі бруківками і водопроводами, у величних і прекрасних храмах Давньої Русі збиралися старожитності у вигляді дорогого посуду, зброї, прикрас, одягу князів та інше. Ці збірки не

носили тоді назв ні музеїв, ні навіть колекцій, але вони вже були прообразом перших музеїв у країні⁹. Слово „музей” – грецького походження. Воно означало зібрання муз – покровительниць мистецтва і науки. Цей термін набув широкого вжитку і його стали використовувати для всіх збірок, незалежно від їх характеру і місцезнаходження¹⁰.

Першопочаткова історія музеїв – це історія різноманітних колекцій та збірок. Музеї Поділля не є винятком, оскільки ядром їх зібрань стали збірки колекціонерів. У середині ХІХ ст. на Поділлі було близько 20 великих нумізматичних колекцій¹¹, серед них слід виділити колекцію М.О.Грейма, члена губернського статистичного комітету, археолога і нумізмата, а також власника першої в м. Кам'янці-Подільському фотодрукарні. Колекція нараховувала 4000 різних монет і медалей, в тому числі понад 1000-російських. У Кам'янці-Подільському, крім М.О.Грейма, невеликі за обсягом, але вартісними була нумізматичні колекції Й.Й.Ролле, Е.А.Троцького, Л.Г.Зубрицького і М.Кульчицького¹².

У Кам'янецькому повіті власник с.Завадинці Казімеж Пуласький, наставником якого в історичних дослідженнях був Й.Й.Ролле, мав чудову колекцію грецьких, римських та польських монет. Серед інших власників значних нумізматичних колекцій слід відзначити М.І.Зеленевського – землевласника м. Фельштин Проскурівського повіту. Зібрана ним колекція складалась з монет і медалей грецьких, римських, російських і польських. Загальна кількість експонатів у колекції дорівнювала 4400 одиниць, з них 345 – золотих, 3402 – срібні, інші – бронзові та з інших металеві¹³.

Значними за своїм якісним складом вважались колекції графа Н.С.Грохольського з Вінницького, ксьондза Адама Смайжинського з Гайсинського, Людвіга Ярошинського з Ямпільського, спадкоємців Мар'яна Сулятицького в Могилівському, спадкоємців землевласника А.А.Орловського в Ушицькому повітах Подільської губернії.

Крім вищезгаданих власників колекцій, Подільський губернський статистичний комітет також мав невелику кількість монет, російських і польських медалей, етнографічну збірку, подаровану йому М.О.Греймом у 1889 р.¹⁴

Поряд з нумізматичними колекціями з'являються колекції стародруків (наприклад, колекції Й.Й.Ролле, К.Пуласького), археологічні (К.Пуласького), живопису (спадкоємців М.Сулятицького, А.А.Орловського з маетку Маліївці Ушицького повіту, К.Підвисоцького з Рихти та інших). Значна збірка стародруків і раритетних книг була упорядкована на початку 1870-х років і зберігалась у Комітеті для історико-статистичного опису Подільської губернії¹⁵.

Однак приватні колекції та колекції науково-громадських товариств були доступними лише для вузького кола осіб. А тим часом величезна кількість

пам'яток матеріальної і духовної культури нищилась і людьми, і часом. Тому об'єктивно постало питання створення на Поділлі публічного музею.

На середину XIX ст. м. Кам'янець-Подільський набув визнання як важливий науковий центр в Україні та поза її межами в галузі медицини. Тут зібралася плеяда відомих лікарів – практиків та вчених: К. Пшиборовський, О. Наркевич, О. Кремер, А. Баранецький, Е. Фаренгольц, до яких у 1861 р. прилучився Й. Ролле. Саме вони виступили ініціаторами створення науково-громадського Товариства подільських лікарів, яке постало в губернському місті 14 жовтня 1859 р. і діяло до 1865 року¹⁶.

Свою діяльність Товариство лікарів розпочало зі створення бібліотеки, яка інтенсивно комплектувалась за рахунок благодійних надходжень, обміну літературою зі спорідненими об'єднаннями лікарів Росії, України, Польщі, а також самих членів осередку, з яких найбільше книг передав Й. Ролле. У 1865 р. бібліотека Товариства налічувала 3526 томів¹⁷. За кількістю та якістю медичної, природознавчої і краєзнавчої літератури вона тоді була однією з найбільших в губернії і фактично це була перша серйозна спроба заснування публічної бібліотеки в Кам'янці-Подільському і на Поділлі загалом¹⁸.

Водночас Товариство подільських лікарів за безпосередньою участю Й. Ролле (відомого польського письменника і вченого, що друкувався під псевдонімом „Д-р Антоній Ю.”), розпочало формування першого на Поділлі краєзнавчого музею. До 1865 р. його членами було зібрано в містах і селах губернії 5040 зразків оригінальних експонатів, значна частина яких за своїм змістом і характером відзначалась унікальністю: колекції мінералів, мушлів, стародруків, старожитностей тощо. Експонати розподілялись по фондах 11 відділів музею. Поряд з відділами, які мали медичний характер, були й такі, як геологічний, палеонтологічний, зоологічний, ботаніки, археології, нумізматики. Музей був відомий ще й тим, що в його технічному відділі експонувалась діюча електрична машина¹⁹.

Члени Товариства звернулися до подільського губернатора з проханням виділити приміщення і дозволити офіційно відкрити музей. Однак губернатор наклав резолюцію: „За сведениями, собранными в губернии, в учреждениях подобного рода необходимости нет”²⁰. Експонати, розсортовані у скрині, перебували частково у будинку Й. Ролле та інших членів Товариства. З них була створена невеличка експозиція, яка перебувала в приміщенні губернської лікарні.

У січні 1863 р. спалахнуло і було придушене друге польське повстання. Репресії царського уряду були настільки жорстокими, що кожен поляк вважався потенційним злочинцем, вживання польської мови, зокрема на Поділлі, розцінювалось як злочин. На той час діяльність Товариства вже ви-

кликала незадоволення офіційної влади, і вона шукала найменшого приводу, щоб припинити її. Така нагода трапилась. На початку 1865 р., під час приватної розмови з подільським губернатором член Товариства Ананій Старцев розповів про те, що багато членів Товариства спілкуються між собою польською мовою, протоколи теж ведуться польською і т.д. Негайний обшук підтвердив цей донос. Все це свідчило, з огляду державних властей, про польський націоналізм²¹.

Розпочались обшуки та арешти членів Товариства. За дорученням губернатора спішно розшукувались експонати та особи, що презентували їх музею. Особливо владу цікавили 10 бронзових медалей з барельєфами діячів Польщі різних періодів. Встановлено, що їх презентувала музею землевласниця Хмелевська. Її визнано неблагонадійною і за нею було встановлено поліцейський нагляд²². До речі, ця поміщиця підозрювалась ще в 1863 році в тому, що вона нібито збирала гроші на підтримку польського повстання²³.

Незабаром усі експонати музею та бібліотека Товариства були зведені до канцелярії губернатора. Зав'язалось жваве листування місцевої влади з Київським, Подільським і Волинським генерал-губернатором, внаслідок якого 25 лютого 1865 р. Товариство подільських лікарів було ліквідовано як таке, що „зарадило чисто науковому характеру подібних установ, надавши своїм діям відтінок польської національної пропаганди”²⁴.

Згідно з розпорядженням генерал-губернатора О. П. Безака бібліотека Товариства, а також 10 бронзових медалей були доставлені йому, інші предмети – попечителю Київського навчального округу для передачі університету св. Володимира²⁵.

Таким чином, перший науковий осередок на Поділлі було ліквідовано. 1866 р. за ініціативою Подільського губернатора О. Безака і на основі бібліотеки Товариства лікарів у Кам'янці-Подільському була офіційно відкрита російська публічна бібліотека²⁶.

Лише через 25 років опісля задум відкрити в Кам'янці-Подільському офіційний музей був реалізований завдяки зусиллям Подільського єпархіального історико-статистичного комітету та ентузіастів цієї справи, відомих дослідників краю Є. Сіцінського, Й. Ролле, М. Яворовського, В. Якубовича та інших, які чи у 1880-х роках розробили програму збирання старожитностей на Поділлі і накопичили в різних запасниках значну кількість майбутніх експонатів, стародруків, картин, етнографічних і нумізматичних колекцій²⁷.

Справді історичним для Кам'янця і всього Поділля став день 30 січня 1890 р. Він у губернському місті був святковий. Члени єпархіального історико-статистичного комітету, місцева громадськість урочисто відкрили при Казанському кафедральному соборі перший у регіоні офіційний історичний музей, який тоді дістав назву єпархіаль-

ного Давньосховища старожитностей²⁸. Директором Давньосховища було призначено краєзнавця, педагога і кафедрального священика Віктора Севериновича Якубовича (1852-1920), автора книги „Подільські архіпастири” (1895) та монографії „Міщани і селяни Брацлавського староства в боротьбі з польською старостинською владою за свободу і земельну власність” (1911).

На нову науково-культурну і просвітницьку установу було покладено завдання збирати й зберігати старожитності з усіх куточків Поділля. Музей складався з відділу речових пам'яток старовини, бібліотеки та архіву. Всі члени товариства, працівники і прихильники музею з ентузіазмом збирали все, що мало історичну і культурно-мистецьку вартість: документи, рукописи, стародруки, сучасну літературу, пам'ятки археології, етнографії, фольклору, комплектували колекції з нумізматики, геральдики, ікон, картин, вишиванок тощо. Вже у 1908 р. у фондах музею зберігалось понад 9 тисяч старожитностей з археології, історії, етнології, мистецтвознавства (у 2007 р. фонди спадкоємця Кам'янець-Подільського історичного музею-заповідника складають понад 110 тисяч одиниць збережень). З другого боку, установа стала ще одним осередком згуртування науковців і краєзнавців з дослідження історії та культури Поділля. У фондах музею на межі XIX – XX ст. опрацьовували краєзнавчі матеріали М.Грушевський, В.Антонович, М.Петров та інші відомі вчені України.

З 1892 р. музей очолив Є.Й.Сіцінський, який керував установою незмінно впродовж 25 літ і за цей час, утвердивши і розбудувавши його, перетворив в один з кращих музеїв України того часу²⁹.

На долю музею випадають щасливі і трагічні сторінки. Щасливі – бо частину свого серця передали йому такі великі люди свого часу, як М.І.Яворовський, Й.Й.Ролле, М.Грейм, Є.Сіцінський, десятки років яких так тісно переплелись з долею музею. Трагічні – бо з часу свого створення і донині музей терпить всі труднощі, періоди піднесення і занепаду, матеріальні і побутові проблеми, типові для музейної справи.

¹ Кушпетюк О.І. Історико-краєзнавча діяльність музейних закладів Волині другої половини XIX – початку XX ст. Автореферат кандидатської дисертації. – Чернівці, 2001.

² Мельниченко О.В. Музейна справа та пам'ятка. Охоронна робота на Черкащині в другій половині XX – початку XXI ст. Автореферат кандидатської дисертації. – Черкаси, 2007.

³ Козлова Н.К. Перші сторінки історії музею //Тези науково-практичної конференції „Музей і Поділля”, присвяченої 100-річчю Кам'янець-Подільського історичного музею-заповідника. – Кам'янець-Подільський, 1990.

⁴ Баженов Л.В. Історичне краєзнавство Правобережної України XIX – початку XX століть. – Хмельниць-

кий, 1995; Баженов Л.В. Alma mater подільського краєзнавства. Місто Кам'янець-Подільський – осередок історичної регіоналістики XIX – початку XXI ст. – Кам'янець-Подільський, 2005

⁵ Баженова С.Е. Й.Ролле і Товариство подільських лікарів //Поділля і Південно-Східна Волинь в роки Визвольної війни українського народу середини XVII ст. – Стара Синява, 1998.

⁶ Мазурик Е.В. Подольское общество врачей //Сов. Здравохранение. – 1973. – № 11.

⁷ Соловей В.П. Історія музею в 20-30-ті роки // Музей і Поділля. – Кам'янець-Подільський, 1990.

⁸ Музей і Поділля. Тези доповідей наукової конференції, присвяченої 100-річчю заснування Кам'янець-Подільського державного історичного музею-заповідника. – Кам'янець-Подільський, 1990.

⁹ Мезенцева Г.Г. Музеи Украины. – К., 1977.

¹⁰ Там само. – С.7.

¹¹ Гульдман В.К. Памятники старины в Подолии – Каменец-Подольский, 1901. – С.30-32.

¹² Там само. – С.38.

¹³ Там само. – С.39.

¹⁴ Там само. – С.30.

¹⁵ Беленький Т. Описание церковно-служебных книг, принадлежащих Комитету для историко-статистического описания Подольской епархии. – Каменец-Подольский, 1876.

¹⁶ Державний архів Хмельницької області (далі – ДАХМО). – Ф. 228. – Оп. 1. – Спр. 4098; Ф. 228. – Оп. 1. – Спр. 5305; Баженова С.Е. Й.Ролле і Товариство подільських лікарів //Поділля і Південно-Східна Волинь в роки Визвольної війни українського народу середини XVII ст. – Стара Синява, 1998 Мазурик Е.В. Подольское общество врачей //Сов. Здравохранение. – 1973. – № 11.

¹⁷ ДАХМО. – Ф.228. – Оп.1. – Спр.5305. – Арк.70.

¹⁸ Завальнюк О.М., Комарницький О.Б. Подільські бібліотеки наприкінці XIX – початку XX ст. // Освіта, наука і культура на Поділлі. Збірник наукових праць – Кам'янець-Подільський, 2002. – С.3-15.

¹⁹ ДАХМО. – Ф.228. – Оп.1. – Спр.5305. – Арк.71.

²⁰ Там само. – Арк.73.

²¹ Там само. – Арк. 75.

²² ДАХМО. – Ф.228. – Оп.1. – Спр.4098. – Арк.17.

²³ ДАХМО. – Ф.228. – Оп.1. – Спр.5305. – Арк.1-3.

²⁴ ДАХМО. – Ф.228. – Оп.1. – Спр.4098. – Арк.18.

²⁵ Там само. – Арк. 80.

²⁶ Бойцова М.О. З історії Кам'янець-Подільської бібліотеки ім. В.П.Затонського //Хмельницькому – 500. Тези наукової конференції – Хмельницький, 1991. – С.139-142.

²⁷ Музей і Поділля. Тези доповідей наукової конференції... – С.3-9.

²⁸ Там само. – С.10-11, 30.

²⁹ Там само.

Summary

*Zhanna Kasap
(Kamianets'-Podil's'kyi)*

Museum Studies Roots and Establishing in Podillya (Mid of the 19th – Beginning of the 20th Centuries)

The article analyzes the foundation of Kamianets'-Podil's'kyi's historical museum in the late 19th centuries.